

Юрій ХАРЬКОВЩЕНКО

RESPUBLICA CHRISTIANA І УНІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ В ОЦІНЦІ ПЕТРА МОГИЛИ

Київський митрополит П. Могила з повагою ставився до різних християнських конфесій. Тому він вважав, що такі християнські гілки, як католицька і православна церкви, історично самодостатні і можуть співіснувати при збереженні власного обряду і рівноправності. Відносно України такий варіант співпраці він убачав у проекті “Київського патріархату”.

***Ключові слова:** Respublica Christiana, унія, православ'я, католицизм, екуменізм, Київський патріархат.*

Універсальний характер християнства в Україні передбачав церковну єдність. Однак різні регіони держави сповідували християнство як у його кирило-мефодіївській, значною мірою зорієнтованій на Рим, так і православно-візантійській традиціях. На відміну від візантійського цезарепапійського варіанту розв'язання проблеми, який залишився спадкоємцем Римської імперії і трансформувався в концепцію “другого Риму”, ватиканські теоретики Respublica Christiana створили більш полегшену структуру папоцентризму на достатньо широких засадах. Ідея західноєвропейської сакральної християнської цивілізації передбачала унії між православними і католиками. В Україні цей довготривалий проект завжди знаходив як прибічників, так і противників. У період каденції митрополита П. Могили він наповнився змістом “універсальної унії”, аби “Русь не нищила Русі”, що є предметом дослідницького аналізу фахівців як приклад дієвого екуменізму. Серед них можна виокремити роботи науковців В. Нічик,

А. Колодного, Л. Филипович, С. Головащенко, А. Жуковського. Отже, *метою* статті є дослідження такого аспекту богословської творчості П. Могили як оцінка ним перспективи унійних ініціатив у контексті європейської ідеї *Respublica Christiana* для тогочасних українських реалій, які актуалізуються сьогодні розбудови незалежної України.

Першою спробою союзу (унії) української церкви зі західною (католицькою), як вважає відомий церковний історик М. Чубатий, був Угорський король Андрій II 1214 р. Вимагаючи у папи королівську корону Галичини, він мотивував це перед відомим прихильником європейської *Respublica Christiana* Інокентієм III бажанням перебувати в єдності з Римською церквою, але із застереженням, щоб “дозволено було зберегти свій (грецький) обряд”. Однак М. Чубатий називає цю унію “історичною ефемеридою”, укладеною лише з політичних мотивів [8, 5].

Друга спроба впровадження унії припадає на роки князювання Данила. Князь, організовуючи хрестовий похід європейських держав проти монголо-татарської навали, прийняв пропозицію папи про спільні дії. Інокентій IV буллою від 1247 р. проголосив єднання галицьких князів з римською церквою. Близько 1254 р. папа вручає Данилові королівську корону і скіпетр як символ належності до європейської *Respublica Christiana*, обіцяючи продовжити географію хрестових походів аж до монголо-татар. Але не отримавши такої підтримки, Данило припинив відносини з Ватиканом. Отже, і ця спроба унії української церкви з римською виявилася невдалою.

У подальшому спроби зняття суперечностей і об’єднання православної та католицької традицій в християнстві проводилися під час Ліонської (1274 р.) і Флорентійської (1439 р.) уній. Ці події не могли не вплинути на долю християнства в Україні. Канонічна територія Київської митрополії поділяється між Литвою, Польщею та Московією.

Московія категорично заперечила Флорентійську унію й у 1448 р. проголосила автокефалію своєї церкви, а у 1589 р. – патріархат. Перехід при цьому Москви на месіанські позиції “третього Риму” загрожував перетворенню української церкви на православну провінцію Московського патріархату. До того ж

українська церква постійно зазнавала утисків від польської влади. Деякі ієрархи православ'я (зокрема Михайло Рогоза) вбачали для України вихід у єднанні з католицькою Європою і прийнятті чергової унії.

Значимо, що Орден єзуїтів у цей час в українських землях активно впроваджував ідеї *Respublica Christiana*. Ченці розпочали активну роботу в таких, пов'язаних із православною традицією сферах, як освітня діяльність, наука, мораль, культура українського народу. Активізації їхньої діяльності сприяв вихід у 1577 р. книги єзуїта Петра Скарги “Про єдність Божої церкви під одним пастирем” [7], яка спричинила значну на той час полеміку між прибічниками православ'я і католицизму. П.Скарга намагався аналізувати перспективи того, що могла дати і дала українцям та білорусам західна латинська і східна грецька культури. “Одначе на Україні й Білорусії уся наука впала, – писав він...ошукали тебе греки, український і білоруський народи” [7, 137]. Йому вторив єпископ І.Потій: “Як для греків, так і для руських спасіння – в єдності з римською церквою, яка володіє повністю просвітними засобами і додає премудрості й розуму” [6, 164].

Така проватиканська аргументація поширювалася в Україні і мала на меті підготувати ґрунт для церковної унії. Католицька церква вважала запровадження уніатства шляхом до європейської *Respublica Christiana*, турботою про “єдність церкви Божої під одним пастирем” – папою римським. Чергова унія була проголошена на Соборі, що відбувся у Бресті на початку жовтня 1596 р. Запроваджувати унію почали жорстокими, насильницькими методами. Розпочалося гоніння на православ'я. У православних забирали церкви, священників кидали до в'язниць. Уніати заволоділи київським Софійським собором.

1620 р. у Києві було відновлено православну ієрархію. Вона почала повертати собі канонічну територію. Уніати, у свою чергу, не відмовлялися від юрисдикції над тією самою територією і над тими ж самими віруючими. Однак ворожнеча з цього приводу не перешкодила обережним контактам ієрархів: уніатів представляв митрополит Й.В. Рутський, а православних – архієпископ М. Смотрицький. Була навіть досягнута домовленість щодо проведення православними і уніатами

спільного собору для усунення існуючих між ними розбіжностей і створення єдиного Київського патріархату.

Не залишився осторонь цього процесу і православний митрополит П. Могила. Під час відвідання митрополитом Й.В. Рутським собору Св. Софії у Києві (1629 – 1630 рр.) він мав з ним особисті контакти. Предметом його зацікавленості під час зустрічі була діяльність уніатської церкви, перебудованої Й.В. Рутським за католицькими взірцями.

Повага і толерантність характеризують ставлення Київського митрополита до інших (як християнських, так і нехристиянських) віросповідань. І “Требник”, і “Сьбраніє короткої науки о артикулах веры православно-католической”, і “Літос” засвідчують переконання П. Могили в тому, що такі християнські гілки, як католицька і православна церкви, історично самодостатні. Тому митрополит не виключав можливості їх співіснування, взаємного збагачення й обміну досвідом при збереженні власного обряду і рівноправності. Демократичність поглядів, відсутність конфесійного екстремізму надавали П. Могилі можливість фіксувати в римо-католицизмі такі чинники, яких бракувало православ'ю. Передовсім П. Могила приваблювали правові основи католицизму, рівень розробленості у ньому богослов'я, відповідна освіченість духівництва, підготовленість кліру, розгалужена система церковної пропаганди. Католицизм краще за православ'я демонстрував уміння пристосуватися до нового у науці і політиці, в тому числі й до багатьох здобутків доби Відродження та Реформації. Тому київський митрополит вважав, що досвід католицизму може бути використаний для виведення православної церкви з кризи. Уважно ставився П. Могила до переважної більшості догматів, чинів та обрядів католицької церкви. В. Нічик доводить, що “Могила намагався зблизити християнські типи релігійності та богословських учень Заходу і Сходу” [5, 34].

Обізнаність П.Могили з католицьким вченням, чинами та обрядами, а також використання їх для потреб православної церкви, наявність у богослужбових творах молитви “Про з'єднання Церков” відображали не лише особисте бажання Київського митрополита про єдність обох християнських церков,

а й той факт, що Україна була розташована на рубежі Заходу і Сходу Європи, і тому, сприймаючи західні культурні й наукові новації, виробила практику толерантнішого ставлення і до західної католицької церкви, і до різних європейських релігійних новацій, у тому числі ідей Respublica Christiana. Водночас П. Могила стояв на позиціях православної церкви і, намагаючись вивести її з кризи і зміцнити, чимало використовував з досвіду налагодження дисципліни, організаційної впорядкованості й структури католицької церкви. Це було зацікавлене і дієве зближення обох церков, можна сказати, реальний, ефективний екуменізм.

П. Могила неоднозначно ставився до уніатів. Схвалюючи провідну ідею унії про необхідність відновлення втраченої єдності християнських церков, він розумів потяг передової, освіченої частини православної ієрархії української церкви до ознайомлення із західною культурою, до використання досвіду католицької церкви як у розбудові богословської теорії, так і у налагодженні внутрішньої організації і дисципліни. “Багато в чому унія відповідала й прагненням самого Могили, – зазначає В.Нічик. Адже вона була однією із спроб синтезу духовних культур Заходу і Сходу Європи, пошуком форм та методів виживання та розвитку українського народу за нових геополітичних умов. Ідучи на поступки католицизму в царині догматики, її ідеологи намагалися зберегти східний обряд, звичаї й традиції, в яких вбачали символ національної ідентичності. У такий спосіб вони хотіли не лише вивести з кризи доручену їм церкву, а й сприяти широкому входженню України в загальноєвропейський конфесійний, культурний, політичний контекст” [5, 37].

Водночас П. Могила не міг не помітити польського тиску на уніатів. Під його впливом в уніатській церкві почала здійснюватися повільна латинізація літургійного обряду, імена місцевих святих вилучалися з місяцесловів, твори писалися переважно польською мовою. Уніатський митрополит Й.В. Рутський дорікав ченцям-василіанам за те, що вони не говорять руською мовою. Ці націодеструктивні тенденції лише згодом, коли змінилися політичні і церковні обставини в Україні, еволюціонували до відродження націозберігаючої функції унії,

вона продемонструвала свою здатність протистояти як колонізації, так і русифікації.

Рух України до європейської “християнської республіки”, одним із засобів якого були унійні ініціативи, аргументує припущення В. Нічик: “Коли б у Берестейський період вся Україна прийняла унію, вона б уже тоді надійно увійшла у співдружність європейських народів, їхніх культурних здобутків і відгородилася стіною відмінності віри від зазіхань московитів” [5, 38].

Водночас, спостерігаючи зверхнє ставлення католиків до уніатів у реальних умовах тогочасної польської держави, митрополит не міг не помічати того, що унія несла для України та її християнської митрополії нову залежність як від чужої влади, так і іноземної ієрархії. Оскільки із прийняттям унії українська церква не стала самовладною, а віддалася під опіку римських пап, П.Могила хотів, щоб вона позбулася такої чужоземної залежності і щоб місцевий Київський, Галицький і всієї Русі митрополит не їздив для інавгурації ні до Константинополя, ні до Риму, ні до Москви. П. Могила не погоджувався на прийняття католицьких догматів, а повертав українську церкву до *Respublica Christiana* без церковного підпорядкування Римові та без втрати національних рис і самобутності. Київський митрополит вважав хибним твердження, що унія була релігійним і національно-культурним прагненням усього українського народу, і підкреслював те, що до об’єднання з Римом пристала лише його частина. Найголовніша проблема унії, вважав П. Могила, полягала в тому, що у тогочасній суспільно-політичній ситуації її проголошення та здебільшого примусові методи впровадження призводили до “війни Русі з Руссю”, вносили віросповідний розбрат серед українства, позбавляли його церковної і духовної єдності.

Саме для цього П. Могила упродовж усього свого митрополичого служіння шукав засоби для подолання такої ворожнечі й, зокрема, з увагою ставився до кожного унійного проекту. З приводу цих ініціатив він досить часто дискутував з уніатським митрополитом Й.В. Рутським та київським римо-католицьким єпископом. П. Могила і Й.В. Рутський вболівали за долю Русі. Спроби П. Могили знайти порозуміння між православними і греко-католиками, створити Київський

патріархат високо оцінюють сучасні греко-католицькі ієрархи. Патріарх Й. Сліпий, закликаючи всіх українців до церковної єдності, згадує П. Могила у своєму заповіті: “Такі світлі постаті в нашій історії, як митрополит Петро Могила та митрополит Йосиф Вільямин Рутський, у найбільш трагічних часах робили всі можливі заходи, щоб привернути єдність церкви і рятувати її перед загибеллю, об’єднавши всіх на твердій основі патріархату Київського та всієї Русі” [3, 11 – 29].

У результаті консультацій між православними та уніатами передбачалося, що першим Київським патріархом буде Й.В. Рутський. Але незадовго до смерті він запропонував інші кандидатури, і серед них православного митрополита П. Могила, який мав найбільшу повноту церковної влади в Україні. Саме ставши патріархом, П.Могила міг би позбутися залежності від Константинополя. Однак усі розуміли, що при цьому він міг би потрапити в реальну і жорстоку залежність від Риму. Про обговорення цих ризиків уніатів з П. Могилою пише А. Великий: “Довголітній екуменічний діалог Рутський – Могила ведеться на базі церковній, релігійній не як тактичний прозелітизм, але як спроби зговорення на базі релігійній, клич, щоб “Русь не нищила Русі” показує, що в тому не була замішана національна дискримінація і одна сторона не відмовляла іншій в патріотизмі” [1, 70].

Відстоюючи основи православної церкви, її вчення та організаційні структури, П. Могила в цих контактах з уніатами був готовий піти на деякі компроміси. Але ця толерантність не означала, що київський митрополит відмовляється від православ’я і переходить на унійні позиції. Власну православну переконаність П. Могила демонструє у всіх своїх творах. Так, у “Літосі” говориться: “Свята східна церква завжди про те Господа Бога просить, аби дарував єднання розірваним Церквам, а особливо, щоб західний костел, який був одне зі східною церквою за давніх часів упродовж майже тисячі років, нині своїм божественним чином якнайшвидше до згоди й єднання з нею привів” [4, 378]. П. Могила не приймав унію в тих історичних формах її проведення, які дали попередні до Берестейського собору акти злуки православної і католицької гілок християнства. Київський митрополит вважав, що й саму

Берестейську унію потрібно в дечому змінити, доповнити і повному осмислити і доопрацювати.

Пересвідчившись у негативному значенні довгого протиборства християнських церков для європейської *Respublica Christiana*, П. Могила упродовж усього життя постійно намагався знайти засоби порозуміння або навіть єднання між ними. До цього його змушував і післяберестейський конфесійний розбрат у самій Україні. Про унійну працю київського православного митрополита свідчать документи, які у Ватикані знайшов Є. Шмурло. Ідеться про “Записку в справі універсальної унії українців” (відома також як “Записка митрополита Петра Могили”) [9, 157 – 169]. Підкреслимо, що форма існування цих документів – зведення і перекази – ставлять питання щодо автентичності відображення поглядів П. Могили. У них узагальнені положення проекту “універсальної унії”, яку пропонував Київський митрополит: 1) мінімізація віросповідних відмінностей між східною і західною церквами; 2) умови об’єднання церков; 3) засоби до об’єднання церков.

Аналізуючи умови об’єднання церков, П. Могила вважав, що не можна домагатися негайної унії з католиками всього православного світу. Оскільки східні патріархи перебувають під владою мусульман, з ними на цей час унія неможлива. Що стосується частини Русі під владою Речі Посполитої, то єдність останньої вкрай потрібна, оскільки вона гине від розколу, що виник у її середовищі і утворив два ворогуючі табори – уніатів і православних. Для їх об’єднання “універсальна унія” має бути саме унією, тобто об’єднанням уніатів і православних, а не їх злиттям, не перетворенням православних на латинників. Православні повинні зберігати всі свої обряди, водночас маючи спільно з католиками-латинниками духовного голову і керівника – Папу Римського. Необхідно допустити обрання Київського митрополита собором руських архієпископів і єпископів за православними звичаями, не звертаючись до Риму за затвердженням у його стані. Київський митрополит повинен скласти присягу, заявивши про своє визнання папи і його примату, та надіслати сповідання віри до Риму латинською, грецькою та руською мовами, але не їхати до Риму, щоб просити висвячення. Таке ж сповідання з визнанням папського примату

подають при своєму висвяченні архієпископи і єпископи, але надсилають його не до Риму, а вручають київському митрополитові. Після возз'єднання Константинопольського патріархату з римською церквою київський митрополит повертається під його владу.

Як вважає відомий дослідник проблем єдності церков у творчості П. Могили діаспорний учений-українець А. Жуковський, викладена концепція на той час була “досить революційною” і “наражалася на опір” українського суспільства та “зовнішніх чинників”. “Не маючи змоги її провести у всій цілості, Могила намагався хоча б частково пом'якшити ставлення православної церкви до католицької. Він уникав сутичок, не акцентував уваги на розходженнях, не допускав загострення полемічної боротьби. Це була програма мінімуму у сфері екуменізму Київського митрополита” [2, 125].

Упродовж довгого часу ідея зближення церков і наближення України до європейської спільноти – *Respublica Christiana* була забутою, а розпочата П.Могилою справа зазнавала найрізноманітніших пояснень і оцінок. В умовах сучасної України проект “християнської республіки”, який реалізовано в організації Європейського Союзу, актуалізується і набуває широкого значення в русі до європейської цивілізації.

1. Великий А.Г. Українське християнство. Причинки до історії української церковної думки. – Еспанія: Видавництво О.О. Василян, 1990. – 168 с.

2. Жуковський А. Проблема єдності церков у творчості Петра Могили // Феномен Петра Могили. – К.: Дніпро, 1996. – С. 111 – 125.

3. Завіщання блажейнішого патріарха Йосифа (Сліпого) // Сучасність. – Мюнхен: Б.в., 1984. – № 11. – С. 11 – 29.

4. Mohila Piotr. Litos, abo kamen z procy prawdy cerkwie swiatey prawostawney ruskiey na skruszenie faecnociemney Perspektiwy albo raczey pazkwilu od Kassiana Sakowicza... roku p. 1642 w Krakowie wydano. – К.: Б.в., 1644. – 424 с.

5. Нічик В.М. Петро Могила в духовній історії України. – К.: Український центр духовної культури, 1997. – 328 с.

6. Савич А. Западно-руссские униатские школы XVII – XVIII вв. // Труды Белорусского университета. – Минск: Б.в., 1922. – Т. 1. – С. 164 – 175.

7. Скарга Петр. О единстве церкви божией. 1557 года // Русская историческая библиотека. – СПб.: Б.и., 1882. – Кн. 2. – 496 с.

8. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні (Від початку до 1353 р.). – Т. 1. – Рим – Нью-Йорк: Видання Українського католицького університету, 1965. – 816 с.

9. Smurlo E. Le Saint – Siege et l’Orient orthodoxe russe. 1609 – 1654. – Prague, 1928. – P. 157 – 169.

Юрій Харьковщенко. Respublica Christiana и унийные процессы в Украине в оценке П. Могилы. Киевский митрополит П. Могила с уважением относился к разным христианским конфессиям. Поэтому он считал, что такие христианские ветви как католическая и православная церкви исторически самодостаточны и могут сосуществовать при сохранении собственного обряда и равноправности. Относительно Украины такой вариант сотрудничества он видел в проекте “Киевского патриархата”.

Ключевые слова: Respublica Christiana, уния, православие, католицизм, экуменизм, Киевский патриархат.

Yuriy Kharkovshchenko. Republic Christiana and Union Process in Ukraine by the Estimation of the P. Mogyla. P. Mogyla, the Metropolitan bishop of Ukraine, concern with respect to the different Christians confession. Therefore, he thought, that such different Christians branches as the Catholics and Orthodox Churches could historically coexist keeping their own service and equality of its rights. About Ukraine, he saw this version of the cooperation between the Christians branches in the project “The Kiev Patriarchat”.

Key worlds: Republic Christiana, union, Orthodoxy, Catholicism, ecumenism, the Kiev Patriarchat.